

1724-1727 İRAN SEFERLERİ SIRASINDA ASKERİ HAZIRLIKLAR VE AKSAKLIKLAR

*Mehmet Zahit YILDIRIM**

ÖZET

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında artık İran Devleti bir çözümlenmenin eşiğindedir. Bu sebeple komşu devletler bu çözümlenmeden faydalanmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti de bu bağlamda İran'dan toprak elde etmek için İran'a savaş açmıştır. Ancak açılan bu savaşta Osmanlı ordusunda da işlerin iyi gitmediğini, bir takım aksamaların yaşandığını ortaya çıkarmıştır.

Anahtar kelimeler: İran Seferleri, Yeniçeriler, Tımarlı Sipahi, sefer organizasyonu

ABSTRACT

Towards the end of first quarter in XVIIIth century, Iran was about to dissolve, The neighbour states hold that situation as an opportunity. In this context, Ottoman Empire declared a war against Iran to obtain land. However, this was made it clear that something was wrong with the Ottoman army and experiencing grave crisis.

Key words: Military Expeditions, Janissaries, Tımarlı Sipahi, expeditory organisations.

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren İran Devleti'ndeki otorite boşluğu, komşu devletlerin politikaları üzerinde hemen etkisini göstermiş, bu boşluktan yararlanmak isteyen devletler, tabii olarak toprak elde etmeye yönelmişlerdir. 1694'ten beri İran'ın başında

* Öğr. Grv., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

bulunan Şah Hüseyin zamanında ülkenin yönetimi vekillerin eline geçmişti. Bunlar da kendi aralarında iktidar mücadelesine giriştiklerinden ülkede karışıklıklar ve başıboşluk baş göstermişti. İran'ın doğusundaki Türk oymaklarından Kılıncılar (Gılzaylar) oymağı Beyi Mir Üveys ve onun oğlu Mir Mahmud da İran'daki bu başıboşluktan yararlanmak isteyenler arasındadır. Mir Mahmud da İran'daki bu kargaşadan yararlanarak İran'ın doğu kısımları ile beraber İran'ın pây-ı tahtı İsfahan'ı 1722'de başlayan ve yedi ay süren bir muhasaradan¹ sonra ele geçirmiş ve 1723 yılında İran Şahı Hüseyin'in elinden taç giymiştir².

Zamanın Osmanlı yönetimi ise bölgede cereyan eden olayları, İran'a sınır olan Bağdad, Erzurum, Van ve diğer valilikleri vasıtasıyla takip ediyordu³. İran'da bu gelişmeler yaşanırken Valiliklerin verdikleri bilgiler ışığında Sadrazam Damad İbrahim Paşa başkanlığında yapılan divanda İran'daki gelişmeler müzakere edilmiş⁴ ve kendisine sınır olan İran vilayetlerinin istirdadına karar verilmiş; akabinde Kafkas, Azerbaycan ve Irak cephelerinde üç koldan İran'a karşı sefer açılmıştır⁵.

¹ Afganistan coğrafyasındaki kabileler, yüzyıllardır İran'la Hindistan arasında daima çekişme konusu olmuştur. En son olarak İran'ın elinde bulunan bu bölgede, İran'daki yönetimin zayıflaması sonucu Afganlılar mevcut otorite boşluğundan faydalanarak kendi devletlerini kurmaya yönelmişlerdir. Bkz. Mehmet Saray, "Afganistan" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, s. 405; Bu mücadeleleri anlatan ve Kurusnaky adlı bir seyyah tarafından kaleme alınan *Tarih-i Ağvanyan* adlı eserde, Afganlılarla İranlılar arasındaki savaşların, özellikle İsfahan kuşatması sırasında yaşanan açlık, yokluk ve vahşet çok teferruatlı ve dramatik bir şekilde anlatılmaktadır. Bkz. Kurusnaky, *Afgan Tarihi*, İstanbul 1277 (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi).

² Şah Hüseyin; İran tahtından feragat etmek zorunda kalarak, tacını Mir Mahmud'a kendi eli ile vermiştir. Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı., *Osmanlı Tarihi*, C. IV/1, TTK yay., Ankara 1984, s. 182; Dames, M. Longworth, "Efganistan" md., *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, s. 161 vd..

³ Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 170 vd.

⁴ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, C. IV, İstanbul 1955, s. 13.

⁵ Bu cepheler ve seraskerleri şunlardır: Cenubî Kafkasya'ya Erzurum Beylerbeyi-Valisi Silahdar İbrahim Paşa, Azerbaycan'a Van Valisi Köprülüzâde Abdullah Paşa ve Hemedan-Kirmanşah'a Bağdad Valisi Hasan Paşa tayin olunmuştur. Hasan Paşa'nın bu göreve getirilmesi daha önceden yirmi yıl gibi uzun bir süre Bağdad Valiliği Yapması, bu bölgedeki Arap eşkıyalarının tedibindeki başarıları ve Kirmanşah'ı da kendisinin fethetmesi sebebiyledir. Onun vefatı üzerine de yerine

XIV ve XV. yüzyıllarda Osmanlı ordusu herhangi bir sefer vukuunda top yekun olarak sefere iştirak ederdi. Yani Rumeli ve Anadolu'daki kuvvetlerin hepsi de sefere katılırdı. Hudutlarının genişlemesiyle devlet, XVI. ve XVII. yüzyıllarda, zorunlu olmadıkça doğudaki seferler için Rumeli kuvvetlerini, Rumeli'deki seferler için de Anadolu kuvvetlerini sefere çağırılmamıştır. Sefer güzergahlarının uzun, seferlerin peşpeşe gelmesi ve iktisadî sıkıntılar da böyle bir uygulamayı gerekli kılmış olmalıdır.

Osmanlı Devleti'nin, herhangi bir sefere karar verdiğinde öncelikle o bölgedeki lojistik ve stratejik imkanlarını devreye soktuğu görülür. Herhangi bir savaş halinde ordunun tüm hazırlıklarını tamamlayarak savaş bölgesine ulaşmasının ortalama altı aylık bir sürede gerçekleşmesi, geniş topraklara sahip Osmanlı Devleti için büyük bir sorun idi. Bu durumun bilincinde olan Osmanlı yönetimi ordunun savaş alanına ulaşmasına kadar geçen sürede düşmanın muhtemel saldırılarına karşı bazı tedbirler alıyordu. Bu bağlamda sefer öncesinde sınırlarda kalelerin tamir⁶ ve bakımlarının yapılması, istihkamların güçlendirilmesi, sınıra yakın güvenli bölgelere mühimmat ve erzak depolanması zikredilebilir⁷.

Yeniçerilerin İstanbul'dan çıkarak önce sınır kalelerinde, daha sonra tüm Osmanlı vilayetlerinde görev almaları, Tımarlı süvarilerinin önemini yitirmesi ve onların yerine vilayet yöneticilerinin maiyetindeki kapu halkı sınıfının büyük bir güce ulaşması ve savaş zamanlarındaki asker ihtiyacını karşılamak amacıyla halktan ücretli asker toplanması, ordunun toparlanma faaliyetlerin daha da karmaşık hale getirmekteydi. Hal böyle olunca ordunun toparlanma hızı

oğlu ve Basra Valisi bulunan Ahmed Paşa getirilmiştir. Mühimme Defteri 131, s. 159-160; Bu valiler hakkında bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 176-177; Danişmend, *a.g.e.*, s. 13; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmâniyye*, C. II, (Yayına Hazırlayanlar Ali Aktan-Abdulkadir Yuvalı-Mustafa Keskin), Sebil Yayınevi, İstanbul 1996, s. 160. Ahmed Paşa hakkında geniş bilgi için bkz., *Sicill-i Osmânî*, C. I, s. 245.

⁶ 1722 Ocağında Vidin Kalesinin tamirinde eyalet askerlerinin kullanıldığı ile ilgili olarak bkz. *MD. 130*, s. 274.

⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Devletinde Sefer organizasyonu", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. VI, s. 590.

zayıflamış, seferberlik sırasında halka büyük baskılar yayılmış ve firar olayları da çoğalmıştır⁸.

İran seferi için de gerekli tedbirlerin alınmaya çalışıldığı ve yukarıda belirtilen aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Sefere karar verildikten sonra sırasıyla Padişah'tan ferman ve emr-i âliler, Sadrazam ve Yeniçeri Ağasından buyruldu ve mektuplar peş peşe bu bölgeye gönderilmeye başlanmıştır. Gönderilen emirlerde, zaman zaman asker yazımı, zahire mübayaası, zahire nakli için nakil hayvanı tedariki, yine nakil için gemi yapımı, bunların malzemesinin temini gibi konular, kimi zaman da bu konuların bir kaçı bir arada yer almıştır. Bu yazışmalarda idarecilerin yaptıkları yolsuzluklar, halktan usulsüz olarak vergi tahsilatı yapmaları, seferlerle ilgili yapılması emredilip de yerine getirilmeyen hususların tekrar bildirilmesi ve ihmâl edenlerin gereken cezaya çarptırılacakları gibi konular da yer almaktadır.

İncelediğimiz belgelere göre, seferle ilgili olarak yapılan hazırlıkların, daha çok üçüncü cepheye Yani Hemedan, İsfahan-Kirmanşah bölgelerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Ancak gerektiğinde, diğer yakın cephe olan Azerbaycan-Gence cephesine yönelik hazırlıklar da söz konusudur. Anadolu'nun orta ve sağ kollarındaki kadılar, emvâl-i mîrî tahsildarları, yeniçeri serdarları ve sâir a'yân-ı vilâyet ve iş erlerine yazılan 18 Ocak 1726 tarihli bir fermanında, Irak cephesi için Hemedan Seraskeri Ahmed Paşa'nın emrinde görev yapmak üzere her bir bayrağı altında da 150 neferden oluşacak 100 adet Yeniçeri Serdengeçti Bayrağı açılması emredilmektedir⁹.

Şubat 1726 tarihli bir fermanında "*İznikmid, Bolu, Adana, ve Payas ve Antakya ve ol havalilerde olan kadılar, yeniçeri serdarları, a'yân-ı vilâyet ve iş erleri...*"ne yazılan fermanında Hemedan ve Loristan Seraskeri Vezir Ahmed Paşa maiyyetinde bulunmak üzere 500 adet top arabacısının yazılması, bunların me'mûr edildikleri yerlere nakilleri için de ocak kethüdası ve iki tane çorbacı tayin olunması bildirilmiştir¹⁰. Bu askerlerin yazımında görev alacak

⁸ Ertaş, *a.g.m.*, s.591.

⁹ *Adana Şer'iyye Sicili (=A Ş S), Defter No:30 Belge 187.*

¹⁰ *A Ş S, 30 Belge 185.*

kişilere de göreve ehil ve layık olanları yazmaları, hiç kimseye iltimas geçmeyip, zulm yapmamaları hususunda sıkı sıkı tenbihat yapılmıştır. Ayrıca bazı ileri gelen kişiler, kendi çocuklarını askere göndermekten imtina edip, “*tahrîr itdiginiüz neferât benim oğlum yahud hudmetkârımdır..*” gibi bahaneler ileri sürerlerse, öylelerinin de künyeleriyle yazılarak bildirilmesi istenmiştir. Fakat bunlar yapılırken de kanuna aykırı olarak hiçbir kimsenin incitilmemesi de istenmektedir¹¹. Buradaki ifadelerden göreve alınacak kimselerin ehil olmaları, hiç kimseye iltimas geçilmeyip zulm edilmemesi ve askere alınma işleri yapılırken kimsenin incitilmemesi istenmiştir ki bu husus devletin konuyla ilgili hassasiyetini göstermesi bakımından önemli olduğu kadar meselenin istismara açık olduğunu göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

Şubat 1727 tarihli bir fermanla, ilkbaharda, Isfahan Seraskeri Ahmed Paşa maiyyetinde bulunmak üzere, Adana ve Kayseri taraflarında 15 adet Yeniçeri Serdengeçti Bayrağı açılması ve her bir bayrağın altında silahları tam olarak 150 nefer bulunmak üzere bir gün evvel yazılıp sefer mahalline gönderilmeleri önemle emredilmektedir¹². Savaşın bu tarihlerde devam ettiği düşünülürse yeniden Yeniçeri Serdengeçti Bayrağı açılmasının istenmesi, savaş süresince gerekli oldukça asker tedarikine çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu husus Konya, Adana, Tarsus, Antakya, Kilis, Urfa kadıları, Kayserili Cafer Ağa ve Adana Serdarı Aziz Ağa ile yine bu bölgelerin yeniçeri serdarları, serdengeçti ağaları, ocak ihtiyarları ve a'yân-ı vilayet iş erlerine hitaben yazılmıştır. Aynı konu Sadrazam İbrahim'in buyruğudur¹³ ve Yeniçeri Ağası Hasan'ın mektubunda da yer almıştır¹⁴. Bu son belgelerde görevlendirilecek olan serdengeçti ağalarının, belirtilen yerde hizmet etmeleri ve isimleri her nerede olursa olsun eskilerine kanun üzere terakki, yenilerine ise memhurları verilip Asitane-i Sa'âdet'e naklolunacakları bildirilmektedir¹⁵.

¹¹ Aynı yer.

¹² A Ş S, 30 Belge 292.

¹³ A Ş S, 30 Belge 186, 190, 290, 341.

¹⁴ A Ş S, 30 Belge 291.

¹⁵ Aynı yer. Aynı konuda 3 Şubat 1727 tarihli diğer bir ferman daha gönderilmiştir. A Ş S, 30 Belge 353.

Bir yandan askere alınma konusunda gereği yapılırken bir yandan da ağır cezai müeyyidelerin emirlerde yer aldığı görülmektedir. 12-21 Şubat tarihinde 1727 tarihinde sâdır olan bir fermanla, bu senenin ilkbaharında İsfahan üzerine yapılması planlanan sefer için Adana, Maraş, Halep, Diyarbakir eyâletleri ve çevrelerinde yazılması ferman olunan levendâtın¹⁶ bir an önce yazılıp görev yerlerine gönderilmeleri işinin Halep Valisi Vezir Ahmed Paşa uhdesine verildiği bildirilerek, emrine muhalefet edenlerin cezalandırılmaları ve Der-devlet-medâra arz edilmesi gerekenlerin de ilâmları bir an önce yapılarak, işe gereken önemin verilmesi belirtilmektedir¹⁷. Ancak bazen sefer hazırlığı işlerinin son raddeye gelmesi sebebiyle, devlet işinde ihmali görülen ve emre itaat etmeyen böyle kişilerin Der-saadet'e ilamları ile vakit geçirilmemesi de istenmektedir. Bu gibi durumlarda kanunlara göre gereken cezanın, diğer kişilere de ibret olması için, mahallinde verilerek uygulanması istenmektedir. Bu husus mesela 13 Ocak 1727 tarihli fermanla “*kâ'inen men-kâne her kim ta'allül ve tereddüd ider ise Der-Sa'âdet'ime 'arz ve i'lâm [ile] imrâr-ı vakt ve zamân eylemeyüb o makûleleri bilâ-tevakkuf ahz ve habs ve kal'a-bend ve emvâl ve emlâk ve eşyâsı mîrî için zabt eylemek üzre vezîr-i müşâriin-ileyh ve mübâşir-i mûmâ-ileyh me'zûn ve mürahhas kılınmışdır*” şeklinde açıkça yer almıştır¹⁸.

Konya, Larende, Kayseri, Adana, Tarsus, Antakya, Kilis, Rakka kadıları, bu bölgedeki serdengeçti bayraklarını açmakla görevli Haseki Mehmed, serdengeçti ağaları, serdarlar, ocak ihtiyarları ve a'yân-ı vilâyet iş erlerine hitaben gönderilen Nisan 1727 tarihli diğer

¹⁶ Levend lügatte “şarkî, şark ahâlisinden anlamına İtalyanca “Levantino”dan alınma olduğunu söyleyenler olduğu gibi, İran ve diğer doğu dillerinden gelme olduğunu söyleyenler de vardır. Vaktiyle Venediklilerin maaşla kullandıkları hafif asker demektir. Osmanlıda ise XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Levendler hem kara hem de donanma ordusunda kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih lügati*, Enderun Yayınları, İstanbul 1986, “Levend” ve Levend Çiftliği” maddeleri; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyim ve terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim bakanlığı Yayını, İstanbul 1983, “Levend-i Rumi” ve “Levent” maddeleri; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara 1994, s. 73 vd.; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim bakanlığı Yayını, İstanbul 1988, C. VII, “Levend” md. S. 46-48.

¹⁷ A Ş S, 30 Belge 296.

¹⁸ A Ş S, 30 Belge 314.

bir fermanda ise, yazılması ferman olunan serdengeçti bayraklarının, ilkbaharın yarısı geçtiği halde yazılıp yerlerine gönderilmediğinden, hepsinin de mesul duruma düşüp, cezaya müstahak oldukları bildirilmektedir. İlkbaharın yarısı geçip sefer vakti girmekte olduğundan, açılan bayrakların bir an önce neferleri tamamlanarak sefer mahalline gönderilmesi, aksi takdirde hiçbir mazeretin kabul edilmeyeceği bildirilmektedir¹⁹. Esasen daha önceki tarihlerde de aynı hususun söz konusu olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim 19-28 Ağustos 1726 tarihli bir fermanda sefere giden askerlerin bazılarının yoklamaları yapılmadan, bazılarının ise yoklamaları yapıldıktan sonra birer ikişer cepheden geriye firar ettikleri, bunların tekrar cepheye gönderilmeleri istenmiştir²⁰. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, sefere gönderilmek üzere asker kaydı yapılırken bir çok usulsüzlük, yolsuzluk ve adam kayırmacılığı yapılmakta ve bu hususta çok şiddetli ikazlarda bulunmaktadır. Dolayısıyla uyarı konusu olan bu hususların yaygın olduğu söylenebilir. Bununla birlikte asker alımı ile ilgili işlerin ehil olanlara verilmeye çalışıldığı ve görevlendirilen kişilere mutlak itaat istendiği de kaydedilmelidir. 1726 tarihli Yeniçeri Ağası'nın mektubunda Başçavuş Osman Ağa'nın bu sefere asker yazmak üzere mübaşir tayin edildiğinden bahisle onun emrine uyulması özellikle istenmektedir²¹. Bu konuyla ilgili mevcut bir fermanda da aynı hususun ifadesiyle birlikte serdengeçti bayraklarının, atik serdengeçti ağalarına ve bayrakdarlarına; serdar ve bayrakdar olmayıp asker toplamaya kadir olanlara, bu işin üstesinden gelebilecek olan kişilere verilip, mâlen ve bedenen sefere gitmeğe kudreti olmayanlara görev verilmemesi istenmiştir. Fermanın devamında kendisine görev verilip de sefere gitmemek için çeşitli bahaneler ileri sürenler olduğu takdirde bunların başkalarına ibret olmak üzere isim ve şöhretleriyle bildirilmesi de istenmiştir²². Aynı

¹⁹ A Ş S, 30 Belge 356; Aynı husus Yeniçeri Ağası Hasan'ın mektubunda da yer almıştır. Bkz. A Ş S, 30 Belge 357.

²⁰ MD. 133, s. 303; MD. 134, s. 208. Bu konuda çok sayıda ferman vardır. Sadece ikisini vermekle iktifa ediyoruz. Ayrıca bkz. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan tedbirler ve Sonuçları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, s. 32, Halil Cin, *Osmanlı Toprak düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1978, s. 434-435.

²¹ A Ş S, 30 Belge 346.

²² A Ş S, 30 Belge 188.

konularda ertesi yıl da fermanlar ve buyruğuların gönderilmiş olması²³ meselenin ciddiye alındığını göstermektedir.

Bu sefer sırasında Yeniçeri Serdengeçti Bayrakları açılması ve asker kaydedilmesi meselesi ve bu meseleye bağlı olarak vuku bulan aksaklıklar ve tedbirler, Tımarlı sipahiler için de söz konusudur.

Ancak burada hemen şunu belirtmekte fayda vardır ki Zeamet ve Tımar erbabının bir başka deyişle eyalet askerinin bu dönemde seferde görev almalarıyla ilgili olarak çok sayıda hükümler varsa²⁴ da Tımarlı sipahilerin daha ziyade kalelerin ve istihkamların tamiri ve sınırdaki bulunan kalelerin muhafazası²⁵ gibi geri hizmetlerde kullanıldıkları anlaşılmaktadır²⁶.

Bozulma ve aksaklık için daha önce Kapıkulu askerleri için söylediğimiz hususlar Tımarlı sipahiler için de söz konusudur. Mesela Karaman Eyaleti'ndeki kadılara gönderilen bir fermanla bu eyaletin bütün sancaklarında elviye alaybeylerinin sancaklarında bulunan bütün zü'emâ ve erbâb-ı tımar ile Şark seferinde görevlendirildikleri halde bazı kişilerin birer bahane ile kayıtlarına şerh verdirerek sefere gitmedikleri anlaşıldığı, bunların bulunarak sefer mahalline gitmelerinin sağlanması, gitmezler ise zeamet ve tımarlarının ellerinden alınması istenmektedir²⁷.

Anadolu Valisi Mustafa Paşa'ya eşkıya teftişi ve sair konular ile ilgili olarak gönderilen başka bir fermanla ise " *sefer-i hümayuna memur Anadolu Eyaleti züema ve erbab-ı tımarından dahi bazıları bila-izn firar ve onların dahi bazıları eyalet-i merkumede serseri gezüp mahallinde killet-i askere bais oldukları ihbar*" olduğundan bunların buldukları yerlerden kaldırılarak tekrar sefer mahalline

²³ A Ş S, 30 Belge 338, 339.

²⁴ Bkz. MD. 131, s. 159-160, 165, 342, 349, 363; MD. 133, s. 106-107.

²⁵ Bkz. MD. 132, s. 120, 122.

²⁶ Bkz. MD. 130, s. 274, 429-430; 132, s. 391 Burada züema ve erbab-ı tımarın üçer-dörder sene ve daha da fazla peş peşe kale muhafazalarında ve sair hizmetlerde kullanıldığına işaret ederek bunların bir süre için memleketlerine gitmelerine izin verilmesi ve izinli oldukları süre için de kendilerinden bedel alınmaması emredilmektedir.

²⁷ MD. 133, s. 431-432.

gönderilmeleri emredilmektedir²⁸. Benzer bir belgede I. Mahmud'un tahta geçişi münasebetiyle yaşanan bir olay verilmektedir. Buna göre Adana ve Tarsus sancakları alaybeyleri emirleri altında bulunan sancakları zü'emâ ve erbâb-ı tımarı ile Şark seferine görevlendirilmişler ve buna bağlı olarak da yola çıkmışlardır. Cephe istikametinde 18 günlük bir yol kat ettikten sonra padişah değişikliği haberini alınca sefere gidecekleri yerde, geri dönmüşlerdir. Durumdan pay-ı tahtın haberdar olması üzerine bunların tekrar sefere katılmaları için ferman çıkarılmıştır²⁹.

Osmanlı Devleti'nde Dirlik-Tımar sisteminin bozulmasına³⁰ bağlı olarak bu dönemde sefer hazırlıklarında meydana gelen aksaklıkların muhtelif sebepleri söz konusudur. Bu bağlamda sefere gitme şartını yerine getirmeyenlerin sipahilik kaydının düşürülmesine³¹ mukabil sefere gitmeğe gücü olduğu halde gitmeyenlerin sefere gitmelerinin sağlanmasına çalışıldığını görmekteyiz³². Tımarlı sipahilerin sefere gitmemelerinin seferi menfi yönde etkileyen en önemli amillerden olması tabiidir. Dirliklerin sefer masraflarını karşılayamaz durumda olmaları Tımarlı sipahilerin sefere gitmekten imtina etmelerinin bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁸ MD. 133, s. 444.

²⁹ MD. 133, s. 444.

³⁰ Tımar sisteminin zamanla eski değer ve itibarını kaybedince sipahiler, sefere gitmemek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Mesela XVII. yüzyılda kadro sayısı 100 nefer olan bir sancağın sefere iştirak eden sipahi sayısı 15'i bulmuyordu. Murat Öz, *Osmanlı Devlet teşkilatı ve Ayn-î Ali Efendi Risalesi*, (AKÜ, Fen-Edebiyat Fak, Tarih Bölümü, Lisans Tezi, Afyon 1998, s. 20vd. Tımar sistemi ve bozulması, sipahilerin yolsuzlukları vs. konularda daha geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Tımar" md. *İA*, C. XII/1, s. 287-333; *Koçi Bey Risâlesi*, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1985, s. 57-60; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, C. II, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 318 vd; M. Yaşar Ertaş, agm., s. 591; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 30-31; Mustafa Turan, "II Viyana Muhâsarası: Osmanlı Devleti'nde Siyasî, İdarî ve Askerî Çözülme", Ankara Üniversitesi *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 9, s. 389-429.

³¹ A Ş S, 30 Belge 323.

³² Mesela, Adana Eyaleti İçil Sancağı Ermenek Nahiyesi'nde Lori Karyesi'nde 5000 akçe tımara mutasarrıf olan Ali veled-i Mehmed ve Silifke Nahiyesi'nde Akviran karyesinde 6270 akçe tımara tasarruf eden Musa veled-i Halil'in bu şekilde sefere gitmeğe kudretleri var iken gitmediklerinden, ya sefere gitmeleri veya kayıtlarının düşülmesi istenmiştir. Bkz. A Ş S, 30 Belge 323.

Bu konuda bir örnek vermemiz gerekirse İran seferleri olduğu zamanda sadır olan bir fermanla şunlar söylenmektedir: Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nda Kalos-ı Sandıklı Karyesi'nde 94.026 akça zeamete tasarruf eden Mustafa ve Mehmed adlı kardeşlerin zeametlerinde zamanla 15 kılıç³³ cem olmuştur. Kanun gereği bu kadar kılıcın bir zeamette toplanması mümkün olmadığından bu kılıçların bir kısmı tefrik edilerek başkalarına verilmiştir. Ancak Karahisâr-ı Sâhib Alaybeyi ve Kadısı, adı geçenlerin seferlere katılıp çok yararları ve emekleri olduğunu, ayrıca zikredilen zeametın sefer masraflarını karşılayamadığını, bu durumu bu işlere bilgisi olan ehl-i vukufun da haber verdiğini belirterek ayrılan kılıçların tekrar kendilerine verilmesini arz etmişlerdir. Bunun üzerine de durumun tespit edilerek tefrik edilen kılıçların sahiplerine tekrar tevcihi emredilmiştir³⁴.

Hazine-i Âmire'deki kayıtlara bakıldığında tefrik edilen kılıçların tefrik sebepleri zikredilirken bazılarının isimlerinin bulunmadığı, bazılarının rağbet etmedikleri, bazılarının ise sefere iştirak etmediklerinden bunlardan alınıp başkalarına verildiği zikredilmektedir³⁵.

Burada sefer için asker tedarikinden başka gerekli cephanе, mühimmat ve zahire tedariki ile bu konuda yaşanan aksaklıklar üzerinde durmamız gerekmektedir. Asker için zahire tedarikinden bahsederken bunu iki şekilde ele almak gerekir. Birincisi, sefer için yeni toplanan askerin toparlanması ve cepheye kadar olan yolculuk esnasındaki zahiresinin tedariki. İkincisi ise cepheye intikal edilmiş olan askerin iâşe ve ibatesi. Bu hususların tedariki ve yerine getirilmesi farklı farklı usullerle olmakta idi. Doğal olarak önce serdengeçti bayrağı açılıp beldelerden yazılan askerlerin yazıldıkları andan itibaren yiyecek ve nakliye problemi başlamakta idi. Osmanlı Devleti bunu yerinde çözümlenmişti. Şöyle ki, asker yazımı başladığı andan itibaren yazılan her asker için günlük olarak verilecek yiyeceğin miktarı belirleniyor ve bu yiyeceklerin güzergahtaki kazaların

³³ Kılıç tımar ve zeametteki kadro sayısı demektir. Tımar da bir kılıç Rumeli'de 3000 akçaya, Anadolu'da ise 2000 akçaya tekabül ederdi. Zeamette ise bir kılıcın karşılığı 20.000 akçadır. Geniş bilgi için bkz. Mithat Sertoğlu, *agl.*, "kılıç" md., s. 184-185.

³⁴ *Karahisâr-ı Sâhib Şer'ıyye Sicili* (K Ş S) 539, vr. no. 48 b.

³⁵ *K Ş S* 539, aynı yer.

ahalilerince vergilerine takas olmak üzere menzillerde hazırlatılması ilgili idarecilerden istenmekte idi.

Bu hususları ihtiva eden bir fermandaki bilgilere göre açılan bayraklara kaydolunacak askerlere, bayrakların açıldığı günden itibaren her gün, her bir askere bir çift ekmek ve her beş neferine bir vukıyye et, eşyalarını taşımak için de her on nefere bir adet yük hayvanı verilmesi belirtilmekte, konakladıkları her menzilde³⁶ kaza halkı tarafından verilir, menzillerde ne miktar erzak ve nakliye hayvanı ücreti verilir ise, görevli kişiden temessük (senet) alıp, bu temessüklerin kaza halkının vergilerine takas edilmesi ve vergisi olmayan kazalarda ise ücretlerin emvâl-i mîrî tahsildarları tarafından verileceği bildirilerek askere sıkıntı çektirilmemesi emredilmektedir³⁷. Yine bu askerlerin erzaklarını taşımak üzere her on askere bir beygir olmak üzere verilen yük hayvanlarının yiyecekleri de aynı şekilde karşılanmakta idi³⁸.

Cepheye intikal etmiş olan askerin iaşesi ise daha farklı bir şekilde temin edilmekte idi. Birinci kısımdaki yiyecek işlerini menzillerdeki ve menzillere yakın olan kazalar ahalilerine bırakırken, cephedeki askerin zahire ve diğer ihtiyaçlarını devlet bizzat üstlenmekte idi. Devlet, bu hususlar için belirli kişileri mübaşir olarak görevlendirerek cepheye yakın olan bölgelerde gerekli zahirenin satın alınmasını sağlar ve bu zahireyi yine temin edilen nakliye hayvanları ile –ki bu çoğunlukla deve³⁹ ve katırlardır- cepheye ve cepheye yakın olan mahallere taşıtırdı. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu konulardaki hazırlıkları –Irak cephesine yönelik- bir belgeye istinaden şöyle sıralayabiliriz:

³⁶ Lügat olarak yolculuk esnasında konaklanılan yer, konak, iki konak arası mesafe, mesken, posta tatarı beygirlerinin buldukları yerler vs. gibi manaları olan menzil Osmanlı terminolojisinde ordunun sefere giderken günlük olarak kat ettiği yol ve konakladığı yerler anlamındadır. Bkz. Sertoğlu, “Menzil” md., *a.g.l.*, s. 221; Pakalın, *agl.* C. II, s. 479 vd.

³⁷ A Ş S, 30 Belge 187; 338, 339, 344.

³⁸ A Ş. S, 30 Belge 186.

³⁹ Mesela bir belgede İskenderun iskelesinde gemilerden inecek malzeme ve mühimmatın nakli için Adana ve civarında bulunan Akçakoyunlu cemaatinden 500'er adetlik iki kafiye halinde 1000 deve istenmiştir. Bkz. A Ş S, 30 Belge 88, 288.

1- Haleb, Maraş ve Rakka eyaletlerinden ve o havalilerden zahire satın alınması için birçok kereler mübayaacı ve mübaşirler tayin olunması,

2-Sefer için gerekli olan zahirenin nakli için Birecik İskelesi'nde yeteri kadar gemi yapılacağından bu işlerin yürütülmesi için ayrı ve yapılacak gemiler için lüzumlu kerestenin temini için de ayrı mübaşirlerin görevlendirilmesi,

3- İstanbul'dan kalyonlar ile gelecek olan cephaneye ve topların Kirmanşah'a gönderilmesi için gereken nakliye hayvanlarının satın alınması,

4- Top ve hamire havanların geçeceği yolların temizlenip genişletilmesi hususu için ayrı bir mübaşir tayin edilmesi,

5- Gemilerle iskeleye çıkacak olan on-on bir bin piyade askeri, ve cebeci, topçu ve top arabacılarının, reayaya zarar vermeden refah-ı hal ile Kilis ve Ayıntab üzerinden Birecik'e geçmeleri için her menzilde gerekli yiyecek, çadır, çerge ve sair mühimmatın satın alınması⁴⁰.

Bu tarihlerdeki sefer hazırlıkları çok geniş ve kompleks bir husus olup, zikredilen bu işlerin her birinin halledilmesi gerekli büyük ve mühim bir mesele olduğundan, tayin edilen bu mübaşirlerin işlerinin kolaylaştırılması, aksaklıklara meydan verilmeden düzenli ve zamanında yürütülebilmesi tek ve daha yetkili bir şahsın idaresine ihtiyaç gösterdiğinden, bütün mübaşirlerin üstünde ve müstakil olarak koordine hususunun, Haleb Valisi Vezir Ahmed Paşa'nın kontrolüne verildiği anlaşılmaktadır⁴¹. Ahmed Paşa da bu işlerle ilgili olarak çeşitli yerlere ve kişiler çok sayıda buyruhdular göndermiştir⁴².

Belgelerde önce cephedeki asker için satın alınacak zahire hususu zikredilmekte bunun için görevlendirilen mübaşire kolaylık gösterilmesi istenmektedir⁴³. Mübaşir bu zahireyi, Malatya, Ayıntab, Maraş, Diyarbekir ve Adana havalilerinde satın alacaktı. Bu

⁴⁰ A Ş. S, 30 Belge 295.

⁴¹ A Ş S, 30 Belge 295, 296, 299, 300, 314, 372.

⁴² A Ş S, 30 Belge 283, 309, 373, 374, 378, 380, 381, .

⁴³ A Ş S, 30 Belge 295, 326.

zahirelerin Birecik İskelesine, İstanbul'dan gemilerle gelecek olan mühimmatın İskenderun İskelesine gelmesinden önce nakliye için Birecik İskelesinde yapılması gereken gemilerin hazırlanması ve İskenderun'dan karayolu ile Birecik'e taşınacak mühimmat için gereken nakliye hayvanı tedariki önem kazanmakta idi. Devlet bunların zamanında temini için de ilgililere defalarca tenbih edilmektedir⁴⁴. Nakledilecek olan bu malzemelerin gidecekleri yerlere emin ve salim olarak ve herhangi bir zarar ve ziyana maruz kalmadan ulaştırılması için de gerekli tedbirlerin alınması hususu bu işe memur olan kişilerden önemle istenmekteydi-⁴⁵.

21 Temmuz 1726 tarihli diğer bir belgede ise, Erzurum Valisi olup Gence nizamına Serasker olan Mustafa Paşa tarafına gönderilmek üzere Adana Eyaleti'nde vaki nahiyelerden ve Adana, Tarsus, Sis ve Misis kazaları ile Çiğdemli, Şambayadı, Melemenci, Sarkındılı, Karagündüzlü, Tecirili ve Demrek cemaatlerinden toplam 1000 adet deve tedariki için merkezden ve Haleb'den mübaşirler gönderilmiştir⁴⁶. Başka bir Adana, Tarsus, Sis, Misis, Yeniil ve Adana Eyaletinden 1 200 adet deve istenmiştir⁴⁷.

21 Ocak 1727 tarihli bir başka fermanla ise Hemedan ve İsfahan Seraskeri Ahmed Paşa'ya İstanbul'dan kalyonlar ile gönderilecek büyük toplar ve havanları İskenderun İskelesinden Birecik'e kadar nakletmek üzere gereken camusların gönderilen defter gereğince Haleb, Antakya, Payas, İskenderun ve Adana taraflarından temin edilmesi, bunlara yeteri kadar çobanlar tayin edilerek, toplar İskenderun İskelesi'ne gelene kadar güzelce beslenmesi, malzemeler geldiğinde ise topçular ocağı kethüdasına teslim edilmesi bildirilmektedir. Bunların ücretlerinin de Haleb Muhassıllığı malından ödenmesi zikredilmektedir⁴⁸.

⁴⁴ Bkz. A Ş S, 30 Belge 174, 285, 295, 296, 299, 300, 309, 310, 311, 313, 314, 372, 377.

⁴⁵ A Ş S, 30 Belge 174,

⁴⁶ A Ş S, 30 Belge 260.

⁴⁷ A Ş S, 30 Belge 313.

⁴⁸ A Ş S, 30 Belge 310. Haleb valisi de, bu ferman üzerine Haleb mollası ve Antakya, Payas, İskenderun ve Adana Eyaletindeki diğer kadılarına hitaben bir buyruldu yazarak fermanla belirtilen hususların yerine getirilmesini istemiştir A Ş S, 30 Belge 309.

Bazen şartlar halktan istenen nakliye hayvanlarının geri verilmesini de gerektirebiliyordu. nitekim 27 Eylül 1727 tarihli bir buyruhduda daha önce istenen develerin sadır olan emr-i şerîfle fukara üzerinden affolunduğu bildirilerek görevli memurun Halep'e gelmesi istenmektedir⁴⁹. Bu husus ayrıca Adana kadısı ve mütesellimine de yazılarak, fermanla istenen develerin şayet tahsil edilip yola çıkarılmış ise geri döndürülerek sahiplerine iadesi; yok eğer yola çıkarılmadı ise tahsil ve tedarikinden vaz geçilerek bu iş için gönderilen mübaşirin Halep'e gönderilmesi istenmektedir⁵⁰.

Cephane tedariki ile ilgili olarak da birçok belge vardır. Bunlardan 6 Mart 1727 tarihli buyruhduda demir madeni voyvodasından 200 kantar demir istenmektedir⁵¹. Madenlerde üretilen ham demirler çeşitli haddehanelerde saflaştırılarak tophaneye gönderilmekte ve burada top havan ve sair silah haline getirilmekte idi. İran seferi için gerekli malzemeler de İstanbul'dan İskenderun'a kadar gemiyle, buradan da karayolu ile Birecik'e, oradan nehir taşımacılığı ile Musul ve Kerkük'e ulaştırılmakta, yine buradan da karayolu ile sefer mahalline nakledilmekte idi.

Bu tarihte Bağdad, İsfahan, Kirmanşah vs. yerlerde bulunan ordunun ihtiyacı olan cephaneye ve malzemeler İstanbul'da Tophane-i Amire'ce tedarik edilmekteydi.⁵²

Ayrıca Birecik'e nakledilen malzemeyi nehir yolu ile daha ileriye, sefer mahalline yakın bölgelere taşıyacak olan gemilerin nasıl yapıldığı da önem kazanmaktadır⁵³. Burada yapılan gemiler ve keleklerle daha çok harp malzemesi ve insan taşınmakta idi. Bu gemi ve keleklerle yapılan nakliye işi daha çok ilkbahar aylarında nehir sularının yüksek olduğu zamanlarda yapılıyordu. Bu gemiler Maraş civarındaki ormanlardan kesilen keresteler ile yapılmakta idi. 19

⁴⁹ A. Ş. S: 30 Belge 380.

⁵⁰ A. Ş. S, 30 Belge 381.

⁵¹ A Ş S, 30 Belge 280.

⁵² A Ş S, 30 Belge 311.

⁵³ Kelek gemisi; şişirilmiş tulumların üzerine ağaç direkler ya da kamışlar birbirine bağlanarak yapılan bir çeşit sal. Bu geminin altı düz olduğu için sığ sularda suyun akışı yönünde giderdi. Daha geniş bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım*, Der. Salih Özbaran, İzmir 1984, s. 124-125.

Mayıs 1727 tarihli Haleb Valisinin buyrulduunda Birecik'te yapılacak gemilere gereken kerestenin kesilmesi için çok sayıda bıçakçıya ihtiyaç olduğundan Adana'da ne kadar bıçakçı var ise Birecik'e gönderilmesi istenmiştir⁵⁴.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse XVII. yüzyıl sonlarında İran Devleti'nde oluşan otorite boşluğu, komşu devletlerin politikalarını etkileyerek İran'dan toprak elde etmeye yönelmiştir. Zamanın Osmanlı yönetimi de bu boşluktan yararlanarak İran'a üç koldan sefer açmıştır.

Ancak Osmanlı XVI ve XVII. yüzyıllarda savaş teknolojisinde ve usullerinde Avrupa'daki gelişmeleri yeterince takip edememiştir. Osmanlı ordularının temelini oluşturan Yeniçerilerin, İstanbul'dan çıkarak önce sınır kalelerinde, daha sonra tüm Osmanlı vilayetlerinde görev almaları, Tımarlı süvarilerinin önemini yitirmesi, bunların yerine vilayet yöneticilerinin emrindeki kapu halkı sınıfının gücünün artarak ordunun önemli bir kısmını oluşturmaları, savaş zamanlarında asker ihtiyacını karşılamak amacıyla halktan ücretli asker toplanması, ordunun toparlanma faaliyetlerin daha da karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur. Hal böyle olunca ordunun toparlanma hızı zayıflamış, seferberlik sırasında halka büyük baskılar yayılmış ve firar olayları çoğalmıştır.

1724-1727 İran seferleri sırasında başlangıçta işler düzenli gidiyor görünse de zamanla bir takım aksamaların yaşanmıştır. Bu aksamalar Kapıkulu askerleri ve eyalet askerlerinin yazımı, bunların cepheye sevkleri ve cephede iken meydana gelmiştir. Yine cephedeki askerlere zahire ve mühimmat temini de çok önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta da zaman zaman bir takım aksamaların yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu aksamalar bazen görevlilerin vazifelerini iyi yapmamalarından, bazen de halkın savaşların verdiği zararlar sebebiyle iktisadi zaafdan kaynaklandığı söylenebilir.

⁵⁴ A. Ş. S, 30 Belge 289.